

Meden en Perzen

H. Sancisi-Weerdenburg

Intro

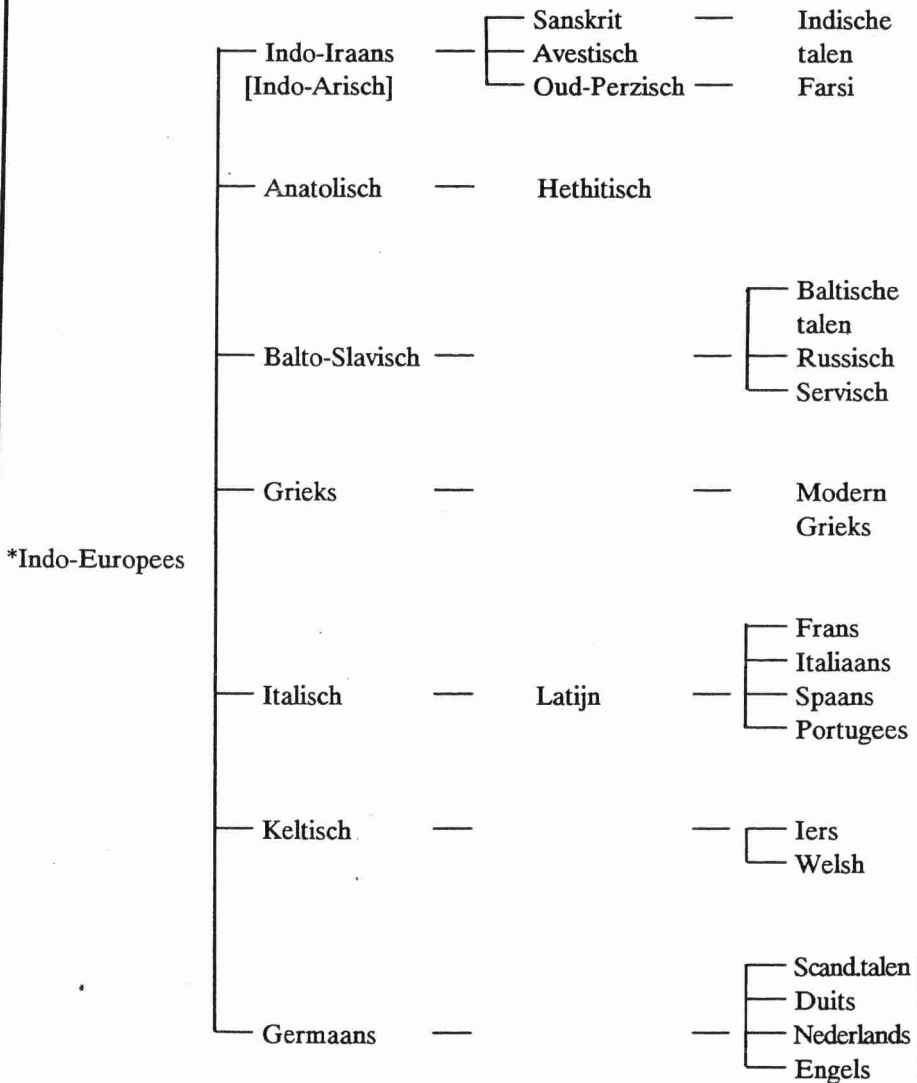
Hoewel deze lezing is aangekondigd onder de titel 'Meden en Perzen' zal mijn bijdrage voornamelijk gaan over de Perzen. De uitdrukking 'een wet van Meden en Perzen', afkomstig uit het bijbelse spraakgebruik (Esther 1,19; Daniel 6,9-13), is in onze taal gemeengoed. We zouden uit het bestaan van de uitdrukking kunnen afleiden dat Meden en Perzen gelijkwaardige grootheden waren. Een wet van Meden en Perzen geldt in het Oude Testament als definitief en onherroepelijk. Of dat alleen maar een bijbelse uitdrukking was, of dat er echt onherroepelijke wetten waren, valt niet meer vast te stellen. Er is geen enkele bron die daar iets van laat blijken. Met andere woorden, er is van die wetten van Meden en Perzen niets meer over, en het mag zelfs betwist worden of dergelijke wetten ooit hebben bestaan. Dat mijn lezing vanavond vooral over de Perzen zal gaan, heeft een soortgelijke oorzaak: van de Meden is vrijwel niets teruggevonden; van hun landgenoten, de Perzen, daarentegen veel meer.

Kort overzicht Perzische geschiedenis

Meden en Perzen horen thuis in het land dat we tegenwoordig Iran noemen. De ouderen onder u herinneren zich waarschijnlijk nog dat dat land ooit eens Perzië werd genoemd. 'Iran' en 'Perzië' zijn aanduidingen die te vergelijken zijn met Holland en Nederland: Iran is meer dan alleen Perzië, in de landstaal de provincie Fars. Iran is een verkorte vorm van Aryanam en dat betekent 'het land van de Ariya.' De Ariya zijn een groep volkeren die Ariya spreken. De Perzische koning introduceert zichzelf in inscripties als: "ik ben een Pers, ik ben een Ariya, van Ariya afkomst." U heeft natuurlijk al de term Arisch herkend, die velerlei nare associaties oproept. Hoewel de term Ariya formeel geheel correct is voor de sprekers van een taal - niet voor een ras of raskenmerken - gebruiken we daarom tegenwoordig liever de term Iraans.

Stamboom talen

De Indo-europese talenfamilie

Met het oudste Indisch (Sanskrit) vormt het Iraans de Indo-Iraanse taalgroep, een tak van de grote Indo-Europese taalfamilie (zie stamboom). Het Indo-Europees is niet bewaard gebleven en bestaat slechts in gereconstrueerde vorm. Wel bewaard gebleven zijn in Indië het Sanskrit en in Iran het Avestisch (de taal van de Avesta, de heilige schrift van de Zoroastriërs), een Oostiraanse taal en het Westiraanse oud-Perzisch. Sprekers van dat Iraans moeten dus tegen het einde van het tweede millennium Iran zijn binnengekomen; waarvandaan is niet precies duidelijk, waarom nog veel minder. Dat ze binnengekomen zijn is alleen maar op te maken uit veranderingen in de materiële cultuur, met name in het aardewerk. De eerste paar eeuwen horen we niets van ze. Ze hebben in deze periode niet geschreven. Pas in de zevende eeuw merken we in berichten uit het buurland Assyrië iets van hun aanwezigheid. Dan zitten de Meden in het noordwesten, ongeveer in het huidige Azerbaidjan, en de Perzen in het zuidwesten, in de streek Fars, oftewel in de streek rond Shiraz, westelijk van de Perzische golf. De Assyriërs hadden het van tijd tot tijd moeilijk met hun oosterburen, die de grote handelsweg vanuit Centraal-Azië naar Mesopotamië controleerden. Van een campagne van een Assyrische vorst, Sargon II (721-705 v.Chr.), is een gedenksteen in het Medische gebied terug gevonden. Van de Meden zelf is erg weinig teruggevonden: een tweetal versterkte adellijke woonhuizen in Nush-i Jan en Godin Tepe vormt ongeveer het totale bestand van wat we met zekerheid de Medische cultuur kunnen noemen. Sporen van kleinkunst en ornamentale kunst ontbreken geheel.

Volgens de Griekse geschiedschrijver Herodotus is er in deze periode een Medisch rijk ontstaan. Onder geleerden wordt er de laatste tijd aan getwijfeld of er wel ooit een Medisch rijk, d.w.z. een echte staatsstructuur, heeft bestaan. Er is nog steeds niets gevonden dat op het bestaan van zo'n staat in de zevende eeuw voor Christus kan wijzen. Tussen 614 en 610 waren de Meden overigens wel voldoende sterk om een reeks aanvallen te ondernemen, samen met de Babyloniërs, op de voornaamste steden van het Assyrische rijk. In 612 viel de hoofdstad Niniveh, in 610 Harran en dat was het einde van Assyrië. Het is merkwaardig dat we na 610 van de Meden niets meer horen. Was het in de zevende eeuw al lastig sporen van de Medische aanwezigheid te vinden, voor de eerste helft van de zesde eeuw is er helemaal niets meer aan archeologisch materiaal. De 'mansions' van Nush-i Jan en Godin Tepe zijn op dat moment verlaten door de oorspronkelijke bewoners en alleen nog maar in gebruik bij 'krakers' (squatters).

Lijst van de belangrijkste jaartallen

Einde tweede millennium - begin eerste millennium: binnenkomst van de Iraniërs in Iran.

- 713 De Medische vorst Daiukku wordt vermeld in de Annalen van Sargon II van Assyrië.
- 639 De Perzische vorst Cyrus, grootvader van Cyrus de Grote, zendt zijn zoon als gijzelaar naar Assyrië.
- 614 Val van Assur, door de aanvallen van Meden en Babyloniërs.
- 612 Val van Niniveh; einde van het Assyrische rijk.
- 550 Strijd van Cyrus de Grote tegen de Meden.
- 546 Cyrus verovert Lydië.
- 539 Val van Babylon.
- 530 Dood van Cyrus; hij wordt opgevolgd door zijn zoon Cambyses.
- 525 Cambyses verovert Egypte.
- 522 Opstand van de Magiërs; Cambyses sterft.
- 522 Darius verovert de troon.
- 519 Veldtocht tegen de Scythen.
- 518 Tocht naar Egypte.
- 509 Begin van de bouw van Persepolis.
- 499 Begin van de Ionische opstand.
- 490 Slag bij Marathon.
- 486 Dood van Darius; zijn zoon Xerxes volgt hem op.
- 480 Xerxes' expeditie naar Griekenland; slagen bij Thermopylae, Salamis.
- 479 Slag bij Plataeae.
- 465 Xerxes wordt vermoord. Hij wordt opgevolgd door zijn zoon Artaxerxes I.
- 424 Dood van Artaxerxes I; Xerxes II volgt hem op.
- 424 Xerxes II wordt vermoord en opgevolgd door Secundianus.
- 423 Secundianus wordt vermoord door zijn halfbroer die hem als Darius II opvolgt.
- 404 Darius II sterft; Artaxerxes II volgt hem op.
- 401 Cyrus de Jongere probeert zijn broer Artaxerxes van de troon te stoten. Hij sneuvelt bij Cunaxa.
- 358 Artaxerxes II sterft. Hij wordt opgevolgd door Artaxerxes III.
- 343 Egypte dat in 405 onafhankelijk was geworden, wordt heroverd.
- 338 Artaxerxes III wordt vergiftigd; Arses volgt hem op.
- 336 Arses wordt vermoord; Darius III volgt hem op.
- 333 Darius III wordt door de Alexander de Grote verslagen bij Issoes.
- 331 Slag bij Gaugamela; Alexander trekt Persepolis binnen.
- 330 Darius III, laatste Achaemenidische koning, door zijn eigen mensen vermoord.

Herodotus vertelt echter dat in deze periode het Medische rijk zijn hoogste bloei beleefde en een periode van grote weelde doormaakte die de ondergang inluidde (Hdt. 1.129-130). Door latere Griekse auteurs wordt dat overigens nog eens extra aangezet. We moeten wel bedenken dat Herodotus alleen een mondelinge traditie tot zijn beschikking had en zeker honderdvijftig jaar na dato schreef. Hoewel Herodotus terecht de reputatie van betrouwbaarheid heeft, was ook hij - als ieder historicus - afhankelijk van zijn bronnen. Als die bronnen mondelinge bronnen zijn, is de uiterste voorzichtigheid geboden.

In het derde kwart van de zesde eeuw wordt de bronnensituatie iets beter. Dat wil zeggen in Iran zelf werd nog niet geschreven, maar berichten zijn op te vangen van volkeren en landen die vanuit Iran worden veroverd. Het is niet duidelijk wat er vooraf is gegaan aan het koningschap van Cyrus, de eerste koning van het Perzische rijk. Rond 550 onderneemt deze Cyrus een campagne tegen de koning van de Meden, een zekere Ishtumegu (in het Grieks luidt zijn naam Astyages). Volgens Herodotus waren de Perzen vazallen van de Meden geweest (Hdt 1.102). Tijdens de beslissende veldslag lopen de voornaamste Meden over naar Cyrus en de Medische koning lijdt een nederlaag (ca. 550). Kort daarop onderneemt Cyrus een campagne naar Klein-Azië. Hij stuit daar op de legendarisch-rijke koning Croesus, heerser over Lydië en tevens heer over de Griekse stadsstaten aan de Klein-aziatische (Turkse) kust. Tegen alle verwachtingen in lijdt Croesus een nederlaag, zijn hoofdstad wordt ingenomen en Cyrus wordt heer en meester in Klein-Azië en daarmee tevens de baas over de Griekse stadsstaten. Dat zal grote gevolgen hebben, zoals nog zal blijken. Dit alles speelt zich rond 545 af. De volgende stap in het plan de campagne is Babylon, hoofdstad van het laatste van de Mesopotamische rijken. In 539 verovert Cyrus ook de stad Babylon, waar hij, naar eigen zeggen, wordt ingehaald als de gezondene van de stadsgod Marduk. Dat staat te lezen op een klei-cylinder die tegenwoordig bewaard wordt in het British Museum. Cyrus past zich aan bij de lokale tradities. In Babylon gedraagt hij zich als een Babylonisch koning. Hij laat zelfs, zo blijkt uit het laatste gedeelte van de cylinder, enig oudheidkundig onderzoek doen, en herstelt tempels, zoals het een vorst van de stad betaamt. Van grote betekenis is ook dat hij de in de stad verblijvende joden, die daarheen gedeporteerd waren, opdracht geeft terug te keren naar hun land. Om die reden is Cyrus de enige niet-joodse koning die in het Oude Testament wordt genoemd: Koresj. De verovering van Babylon is van groot belang: vanaf dat moment is Cyrus erfgenaam van de millen-

nia-oude Mesopotamische tradities. Hij en zijn opvolgers betonen zich getrouwe leerlingen en putten gretig uit die tradities.

Het jaar 539 is ook ongeveer het tijdstip waarop door archeologen het begin van de bouw van Cyrus' residentie wordt gedateerd. Op de plaats waar hij eerder de Medische koning heeft verslagen laat hij een parkachtig complex met daarin een aantal paleizen aanleggen. Sporen van de aanleg, van sloten en drainage, zijn door archeologen teruggevonden. De paleizen zelf kenmerken zich door het gebruik van hoge zuilen, zoals we dat eerder op het Iraanse plateau hebben gezien. In de architectuur grijpt Cyrus dus terug op inheemse tradities. De paleizen zijn versierd met reliëfs, die in enkele gevallen rechtstreeks lijken te zijn overgenomen van reliëfs uit de Assyrische paleizen. Hoe dat kan is een wonderlijk puzzeltje omdat op dat moment de Assyrische hoofdsteden al driekwart eeuw ruines waren. Archeologen hebben vervolgens geconcludeerd dat de techniek van de bouw veel te danken heeft aan het werk van Grieks-Ionische steenwerkers. De eerste residentie van een Perzisch vorst vertoont het ook later zo karakteristieke amalgaam: gebruik van de vaardigheden uit het gehele rijk, terwijl het totaal onmiskenbaar Iraans is. Wat Cyrus zelf deed in die tussentijd is niet geheel duidelijk. Waarschijnlijk heeft hij zijn veroveringen voortgezet in oostelijke richting. Volgens Herodotus is hij ook tijdens een van die veroveringen omgekomen, in de strijd tegen de Scythisch-Massage-tische koningin Tomyris. Hij is in ieder geval begraven in het graf dat hij zelf heeft laten bouwen in de vlakte van Murghab, naast zijn residentie. Het graf is nu leeg, maar het staat er nog steeds.

Cyrus werd opgevolgd door zijn zoon Cambyses, die helaas in de geschiedenis geen beste reputatie geniet. Dat is te wijten aan een wat hardnekkige gewoonte onder historici om de bronnen te gebruiken die het eenvoudigst toegankelijk zijn. In dit geval de Griekse bronnen en met name Herodotus. Wat is het geval? In 525 begon Cambyses aan de verovering van Egypte. Zijn vader schijnt dat plan al te hebben gehad, maar was er niet meer aan toe gekomen. Cambyses voerde het uit. De verovering kost niet al te veel moeite en in korte tijd wordt het Nijl-land onderdeel van het Perzische rijk. Kort na de verovering begint Cambyses zich zelf volgen Herodotus als een waanzinnige te gedragen. Hij trapt zijn zwangere vrouw in de buik, wat resulteert in een miskraam; hij haalt een Wilhelm Tell-achtige streek uit met zijn voor-naamste vertrouweling en, het ergste van alles, hij beledigt de Egyptische gevoelens diep door het heilige Apis-kalf in de dijstreek te

verwonden, wat resulteert in de dood van het kalf. Nu is dit laatste controleerbaar onjuist. Er was altijd maar één Apis tegelijk en de Apis-stier die tijdens Cambyses' regering is begraven, was al in 543 geboren en is in 524 met vol ceremonieel en met een bijdrage van de koning bijgezet, zo blijkt uit de inscriptie op de teruggevonden sarcofaag van het dier. Het volgende kalf, geboren tijdens Cambyses' regering, is pas in de regering van zijn opvolger gestorven. Heiligschennis wordt Cambyses dus ten onrechte verweten. Maar het is in de geschiedenis vaak gemakkelijker een slechte reputatie op te lopen dan er van af te komen. In ieder geval is de episode Apis-stier de inleiding op de gebeurtenissen rond Cambyses' dood. De koning vertrekt overhaast uit Egypte op het gerucht dat er in Perzië een usurpatiepoging gaande is. De troon zou bezet zijn door iemand die zich uitgaf voor Cambyses' enige broer Bardiya. Bardiya zelf zou door Cambyses vóór vertrek naar Egypte uit het veld zijn geruimd, dus die kon het in ieder geval niet zijn. Cambyses kwam niet meer in Perzië terug. Hij stierf in het Syrische Ecbatana aan de gevolgen van een dijkwond. U raadt het al: precies op de plek waar hij het Apis-kalf had verwond. De omstandigheden van de dood van Cambyses houden geleerden nog steeds bezig, maar we kunnen hier helaas niet ingaan op deze detective-story. Cambyses liet geen kinderen na. Hij was getrouwd met zijn zussen. In Perzië is (waarschijnlijk) alleen het begin van een paleisterras en het begin van een grafmonument van hem terug te vinden, niet ver van Persepolis.

De volgende koning, Darius, begint zijn regering (522) met uitvoerig uit te leggen hoe hij aan de macht is gekomen. Het is het eerste geschreven document van enige omvang uit Iran. Op een rots in Noordwest-Iran, hoog gelegen boven een karavaanweg, vertelt hij hoe hij eerst de usurpator uit de weg heeft geruimd met behulp van een aantal helpers. Vervolgens heeft hij een aantal opstanden her en der in het rijk neergeslagen, waarna hij ongestoord onder bescherming van de god Ahuramazda het koningsschap kan uitoefenen. De inscriptie is vergezeld van een reliëf, waarop nog eens keurig staat afgebeeld wat in de tekst wordt uitgelegd. De koning heeft zijn voet op de verslagen usurpator en acht andere 'Leugenkoningen,' opstandige vorsten, staan geboeid voor hem. Boven de scene zweeft een gevleugelde godheid, Ahuramazda. De tekst is zo hoog op de rotswand aangebracht dat hij vanaf de grond niet te lezen is. Je kunt je afvragen waarom die tekst daar moest worden aangebracht. Je kunt je ook afvragen waarom Darius dit allemaal zo nodig moest opschrijven. Perzische koningen

hadden dat niet eerder gedaan. Er wordt zelfs gedacht dat het Perzische spijkerschrift, een heel bijzondere variant met semi-alfabetische kenmerken, speciaal voor dit doel, namelijk het opsommen van Darius' wederwaardigheden, is gefabriceerd. Er wordt dan ook wel vermoed dat Darius niet een usurpator van de troon heeft gewerkt, maar de echte zoon van Cyrus, de jongere broer van Cambyses. De meningen hierover zijn verdeeld. En deze 'whodunit' zullen we vanavond niet kunnen oplossen. Een prachtige variant van het verhaal is te vinden in het derde boek van Herodotus (3.67-87).

De inscriptie beschrijft in vier kolommen het eerste jaar van Darius en alle problemen binnen dat bestek. Later is er nog een kolom aan toegevoegd, waarin Darius, in veel beknopter bewoordingen vertelt hoe hij een opstand in Elam heeft neergeslagen en hoe hij een koning van de Scythen heeft verslagen. Dat is gebeurd in het tweede en derde jaar van zijn regering. Darius' regering werd overigens niet gekenmerkt door spectaculaire veroveringen. Hij heeft waarschijnlijk in het oosten, in India, nog wat territorium aan zijn rijk toegevoegd. Hij heeft ook nog een veldtocht tegen Scythen in het noordwesten, Zuid-Rusland, op zijn naam staan. Die tocht heeft weinig opgeleverd: het is het eerste bekende geval van de verschroeide aarde-tactiek waarop later ook veroveraars als Napoleon en Hitler stuk zouden lopen. Darius en zijn legers wisten ternauwernood het vege lijf te redden. Darius' grote reputatie is meer gebaseerd op andere prestaties. Hij geldt als de grote organisator van het rijk. De indeling in provincies, de instelling van een belastingstelsel en de aanleg van koninklijke wegen die voor snelle verbindingen zorgden, worden aan hem toegeschreven. Waarschijnlijk was er ook in de voorafgaande regeringen wel iets aan deze zaken gedaan, maar onder Darius werd het een echt systeem. Ook in zijn regering begon de bouw van het nieuwe residentiecomplex te Persepolis. Op een groot ca. 300 x 400 m. metend, kunstmatig aangelegd terras begon men aan de bouw van gigantische paleizen. Vanaf 509 is er een omvangrijke paleisadministratie bewaard gebleven van ca. 30.000 kleitabletten, waarop allerlei economische activiteiten zijn geregistreerd, zoals bijvoorbeeld rantsoenen voor arbeiders in koninklijke dienst. Deze gegevens vormen een aardige aanvulling op wat nu nog rest van het oorspronkelijke bouwproject. Het terras steekt ca. 15 m. boven de omringende vlakte uit en is toegankelijk via een monumentale opgangstrap. Er is waarschijnlijk nooit een versterkingsmuur rond het complex geweest. Dat betekent dat Persepolis niet voor defensiedoeleinden werd gebruikt. De paleizen werden al evenmin voor admi-

nistratieve doeleinden gebruikt. Het is een voornamelijk ceremonieel complex. De meeste gebouwen op het terras werden overigens gereed gebracht in de regering van Darius' zoon en opvolger, Xerxes.

Maar eerst nog even terug naar de geschiedenis. In 499 brak er een opstand tegen de Perzische koning uit in de steden aan de Turkse kust, de Ionische opstand. De vraag waarom precies op dat moment die steden in opstand kwamen is nog steeds niet bevredigend beantwoord. Een toegenomen belastingdruk sinds de hervormingen van Darius is wellicht een deel van de verklaring. De gevolgen zijn belangrijker: de Ionische steden vroegen om hulp aan hun zustersteden op het vasteland en Athene reageerde daarop. Het hielp niet veel: de Ionische opstand werd neergeslagen en de Griekse steden aan de Turkse kust behoorden, voorlopig althans, weer tot het Perzische rijk. De Atheense interventie vroeg echter om een vergeldingsactie en die liet dan ook niet zo lang op zich wachten. In 490 stak een Perzische vloot onder bevel van de veldheren Datis en Artaphernes de Egeïsche zee over en landde, na een wraakactie op Eretria, ook een helper van de Ioniërs tijdens de opstand, op de kust van Attica bij Marathon. Om een uitgebreid verhaal in één zin te vertellen: tegen de verwachtingen in werd de grote Perzische troepenmacht verslagen door de Atheners. Het was het jaar 490.

In 486 stierf Darius. Hij werd opgevolgd door Xerxes, zoon van Atossa, dochter van Cyrus, de stichter van het rijk. Die troonopvolging was niet geheel onomstreden geweest, maar de factie Atossa-Xerxes had betere papieren dan de concurrentie. De concurrentie kwam van een oudere zoon, geboren uit een huwelijk met een dochter van een van de zeer aanzienlijken. We kunnen in Darius' keuze voor een troonopvolger aflezen dat er naar gestreefd werd de macht binnen de koninklijke familie te houden en andere aanzienlijke families geen greep te geven op het koningsschap. Toen Xerxes in 486 de troon besteeg erfde hij de vete met de Grieken van zijn vader. Drie jaar lang werden er voorbereidingen getroffen voor een enorme campagne. In 480 rukte Xerxes met zijn legers Griekenland binnen. Er wordt wel getwijfeld of het getal dat Herodotus noemt (ruim 1 miljoen) juist is, maar we kunnen ervan overtuigd zijn dat het een immense troepenmacht was. Het verhaal van de expeditie kunt u beter bij Herodotus lezen, ik zal er hier niet verder op ingaan. Alleen het einde van de tocht is van belang: opnieuw werden tegen alle realistische verwachtingen in de Perzische troepen verslagen: in 480 bij Salamis. Xerxes, die persoonlijk zijn legers had aangevoerd en vanaf het strand bij Salamis de zeeslag had

gevolgd, vertrok uit Griekenland, met achterlating van zijn eigen koninklijke tent. Generaal Mardonius erfde de tent en de leiding van de campagne. Hij zou er niet lang plezier van hebben. In 479 werden de Perzen, en nu definitief, verslagen bij Plataeae. Mardonius sneuvelde. De tent en tal van andere kostbaarheden vielen in Griekse handen en er bestaat het vermoeden dat de immense tent gebruikt is in Athene als toneelhuis voor tragedie-opvoeringen, mogelijk met inbegrip van de tragedie *De Perzen* van Aeschylus, die Xerxes' nederlaag tot onderwerp heeft.

De Griekse overwinning heeft enorme gevolgen gehad. Marathon en Salamis golden voortaan als prototype voor iedere Europese vrijheidstrijd. Maar Marathon en Salamis, d.w.z. de Griekse overwinningen tegen redelijke verwachtingen in, gaven ook aanleiding tot het begin van de geschiedschrijving. Geschiedschrijving is niet alleen het vastleggen van het verleden. De historiografie die met Herodotus begon legt ook de eigen identiteit vast. Door rekenschap af te leggen van het verleden geeft een cultuur ook rekenschap van zichzelf. Bij dit proces vertelden de Griekse geschiedschrijvers impliciet hoe de Perzen waren: anders, de anderen. Dat is de tragiek van de geschiedschrijving van het Perzische rijk; het wordt bestudeerd als bijproduct van een andere geschiedenis, het wordt niet op de eigen merites beoordeeld. De vergelijking en het afmeten aan andere geschiedenis zit als het ware in onze bronnen ingebakken. Want de Perzen hebben geen eigen geschiedschrijving geproduceerd. Ik kom daar straks nog op terug.

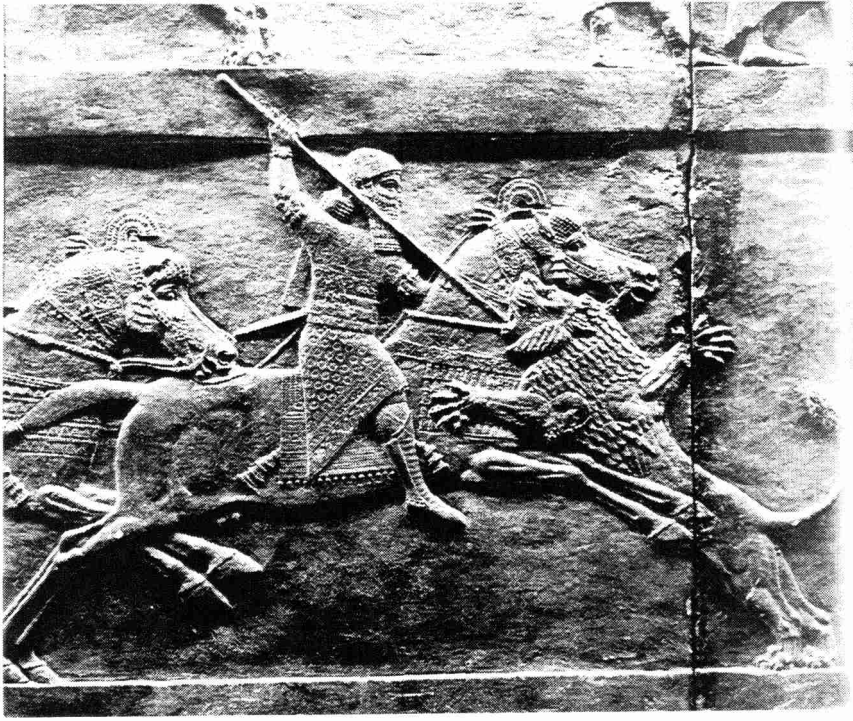
We moeten nog even terug naar de Perzische geschiedenis. In 465 werd Xerxes als gevolg van een paleisintrige vermoord. Hij werd opgevolgd door zijn zoon Artaxerxes. Vanaf dat moment hebben we niet meer de beschikking over het betrouwbare verslag van Herodotus, maar slechts over dat van minder grote epigonen. De geschiedschrijving over Perzië wordt een aaneenschakeling van hof- en haremgekonkel. Niet dat dat er niet was; de Perzen waren waarschijnlijk niet veel slechter, maar ook niet veel beter dan andere grote rijken. Maar er moet meer zijn geweest: het rijk hield nog tot 330 stand. In sommige gebieden heerste bloei, in andere gebieden ging het minder goed. Op bepaalde momenten, zoals kort voor het definitieve einde, bleek het nog in staat te zijn verloren gegaan gebied terug te veroveren.

We laten hier de lijn der gebeurtenissen verder voor wat het was, en gaan naar twee bijzondere aspecten van die Perzische cultuur. Het zal u opgevallen zijn dat wat we die Perzische koningen hebben zien doen

voornamelijk twee activiteiten betreft: oorlogvoeren en bouwen. Ge-deeltelijk is dat natuurlijk een selectie die ik uit het materiaal heb gemaakt. Maar er is meer: je kunt zeggen dat beide activiteiten van groot belang zijn voor de opbouw van een staat. In beide gevallen kun je het gehele rijk mee laten werken, alle volkeren mogen meemarcheren en bij het bouwen een steentje bijdragen. De winst van het oorlogvoeren - als je het tenminste goed doet - is buit. De winst van het bouwen is het scheppen van een 'gezicht van de macht,' een façade die duidelijk kan maken wie er koning en wie er de baas is. Die functie van de architectuur wordt in Persepolis nog versterkt door de op de gebouwen aangebrachte reliëfs. Op die reliëfs vinden we koning, adel en onderdanen in steen vereeuwigd. Alle versiering in Persepolis bestaat uit mensen in verschillende activiteiten vereeuwigd.

De interpretatie van de reliëfs

Wat stellen die reliëfs nu voor, of liever gezegd: hoe moeten we ze interpreteren? Iconografie, het bestuderen van beelden, is net als lezen een bepaalde vaardigheid. Daarachter zit nog een aan cultuur gebonden interpretatiewijze, net zoals bij een taal. Wij kunnen de woorden lezen van een ons onbekende taal: daarmee begrijpen we nog niet wat er geschreven is zolang we de taal niet kennen. Zo vormen beelden een beeldtaal en je moet de sleutel hebben om ze te kunnen begrijpen. Een voorbeeld: dit reliëf is het zogeheten Schathuis-reliëf (*afb. 1*). U ziet erop de koning. Dat dat de koning is, is niet moeilijk te zien. Als enige zit hij op een troon. Hij heeft ook een hoofddeksel op zijn hoofd dat we eventueel een kroon kunnen noemen. Maar er is nog een andere reden waarom dit de koning moet zijn: hij is groter afgebeeld dan de rest. Hij is groter dan alle anderen. Achter hem staat een soortgelijk figuur: de kroonprins. Ook groter dan de overigen, maar kleiner dan de koning. Dat het om een kroonprins moet gaan wordt bevestigd door een koninklijke inscriptie: Xerxes zegt daarin: "mijn vader maakte mij de grootste na hemzelf." Dat is hier afgebeeld. Over de rest van de figuren zijn we iets minder goed ingelicht. Waarschijnlijk is de man die voor de troon staat de hofmaarschalk, of in het oud-Perzisch de *hazarapatis*. De volgende vraag is natuurlijk: welke koning is dit? Dan wordt het probleem moeilijker. Het gezicht van de koning lijkt sprekend op alle andere koningsgezichten op de reliëfs in Persepolis. Een gelijkend portret kan het dus niet zijn. Een Duitse geleerde heeft onderzocht welke kronen er door de verschillende koningsfiguren gedragen worden. Die kronen verschillen iets van elkaar. Er zijn platte kronen,

Afbeelding 1

Reliëf dat bij de opgravingen in het schathuis van Persepolis werd aangetroffen, maar oorspronkelijk op het centrale paneel van de Apadanatrappen was geplaatst.

kronen met punten en hoge kronen. Deze geleerde heeft geconcludeerd dat je aan de hand van de kroon kunt vaststellen welke koning het is. Maar helaas blijkt deze fraaie oplossing niet altijd te kloppen. We komen er niet verder mee.

Soms zou de plaats waar het reliëf is aangebracht een aanwijzing kunnen geven. Is het gebouw gebouwd onder Xerxes, zoals we kunnen opmaken uit inscripties op de gebouwen, dan moet de afgebeelde koning wel Xerxes zijn. In dit geval was dat aanvankelijk geen oplossing. Het reliëf, of liever de twee reliëfs met spiegelbeeldige voorstelling werden gevonden in het Schathuis. Ze stonden daar los. Ze hoorden dus niet bij een gebouw. Het leek erop of ze ergens vandaan waren gehaald. Gelukkig weten we tegenwoordig ook waar vandaan. In de jaren zestig zijn intensieve restauraties op het paleisterras uitgevoerd, om de omgeving klaar te maken voor het feestje van de Sjah in 1971. Bij die operatie werden ook allerlei loszittende platen weggehaald om te kijken wat erachter zat. Nu bleek dat sporen van een weggekapt reliëf op het middenpaneel van de Apadana precies pasten op de achterkant van de schathuisreliëfs. Ooit hadden deze reliëfs daar dus gestaan. Was daarmee de puzzel nu opgelost? Nee, nog steeds niet. Immers volgens de inscriptie was de Apadana begonnen door Darius en voltooid door Xerxes. Maar waar was nu de een begonnen en de ander opgehouden? Was het aanbrengen van de reliëfs het laatste deel van de werkzaamheden? Of waren zij onderdeel van het vroegste bouwplan. Ook op deze manier is er geen oplossing te vinden. Het zou aardig zijn te veronderstellen dat de koning Xerxes was: daarmee zou meteen een reden zijn gevonden voor het verwijderen van de reliëfs. Xerxes werd namelijk zoals ik vertelde, vermoord in 465. De aanstichter was de hofmaarschalk, die bovendien de oudste zoon van Xerxes, de kroonprins Darius, daarvoor liet opdraaien. Zodat de jongere zoon Artaxerxes zijn oudste broer liet vermoorden en ook, toen hij achter de ware toedracht was gekomen, de hofmaarschalk liet terechtstellen, waarna hij de troon besteeg. De reliëfs zouden hem nu, met vermoorde vader, omgebrachte boer en schuldige hofmaarschalk, op de plaats waar ze stonden, een doorn in het oog zijn geweest en hij zou ze hebben laten verwijderen. Of het ook zo is gegaan? Wij weten het niet: het antwoord op deze raadsels is nog niet gevonden. Maar er is nog iets meer aan de hand. We kijken nog even verder.

Een van de thema's die in Persepolis telkens terug komt is het thema van de volkerendelegaties. Bij verschillende paleizen treffen we

Afbeelding 2

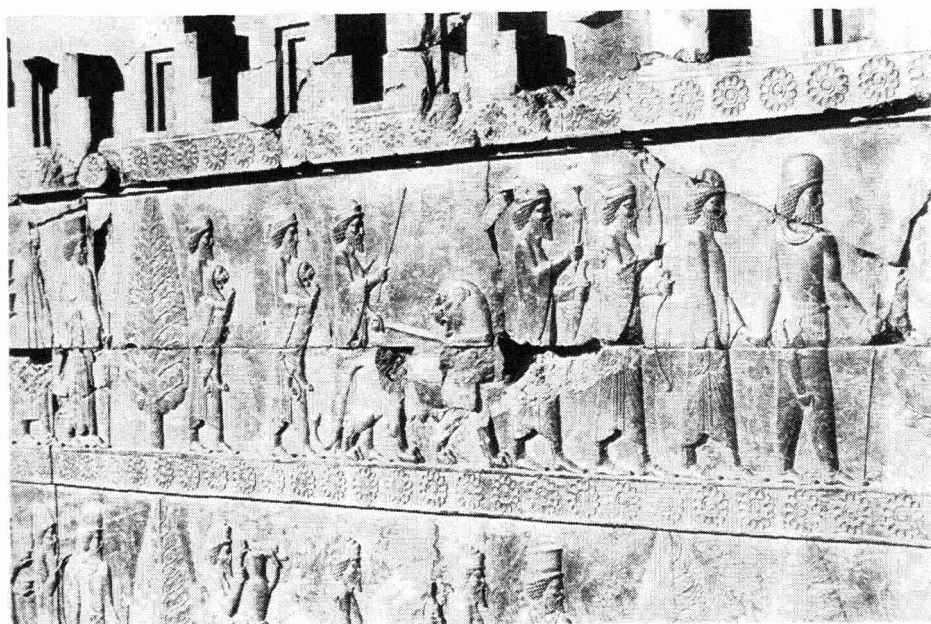
Lid van Indische delegatie op Apadanatrappen.

trappencomplexen aan, waarop rijen duidelijk verschillende volkeren zijn afgebeeld. Haardracht, gezicht en kleding maken het in de meeste gevallen mogelijk die volkeren te identificeren. Lieden met broeken, en strakke leren of vilten wambuizen zijn paardrijders en komen uit de noordoostelijke gebieden van het rijk. Indische groepen zijn te herkennen aan het sluike haar en het dragen van een *dhoti* (afb. 2). En zo voorts. Die volkeren zijn afgebeeld in de vorm van een delegatie, die binnengeleid wordt door een man in Perzisch of Medisch kostuum. Ze brengen soms dieren met zich mee, af en toe zien we ze kennelijk lokale produkten meevoeren, soms edelmetalen sieraden, vaatwerk of wapenen. Die laatste voorwerpen zijn niet in lokale stijl, maar kunnen het beste omschreven worden als uitgevoerd in de Achemenidische rijksstijl.

Het beste voorbeeld van zo'n optocht van volkeren is het paleiscomplex van de Apadana (afb. 3). We vinden daar aan de ene kant een optocht van volkeren, aan de andere kant de paleiswachten, de adel, en de paraphernalia van het koningsschap. Zoals we eerder hebben gezien, moet in het centrum van dat geheel oorspronkelijk een afbeelding van de koning hebben gehoord, namelijk de reliëfs die in het schathuis zijn gevonden. Het totaal is dan een fraai plaatje van het gehele rijk: alle volkeren, het hof en de koning in het centrum.

Wat die volkeren daar eigenlijk deden is wat geleerden al sinds de vroegste herontdekking van de reliëfs heeft bezig gehouden. Brachten zij tribuut aan de koning? Kon er een overeenkomst worden gevonden met de lijst van belastingen die door Herodotus in boek 3.89-99 wordt opgesomd? Of deden ze iets anders? Al in 1704 was het de Nederlander Cornelis de Bruijn opgevallen dat wat hij op de reliëfs zag als twee druppels water leek op plechtigheden die hij in het Perzië van zijn dagen rond de Nieuwjaarsviering (*Nowruz*) zag plaatsvinden. Bij die gelegenheid werden hoogwaardigheidsbekleders geschenken aangeboden. Zoals het wel vaker gaat was dit kennis die verdween. Pas in 1928 signaleerde Ernst Herzfeld opnieuw overeenkomst tussen het brengen van geschenken en de afbeeldingen op de reliëfs. Het duurde nog tot 1957 voordat die suggestie in de wetenschappelijke literatuur opnieuw werd opgepakt. Onafhankelijk van elkaar publiceerden R. Ghirshman en A.U. Pope een artikel waarin ze Persepolis in verband brachten met de nieuwjaarsviering, met *Nowruz*. En die suggestie sloeg aan. De functie van Persepolis was tot op dat moment enigszins raadselachtig geweest. Het diende kennelijk niet als administratieve hoofdstad en

Afbeelding 3

Elamitische delegatie op Oostelijke trap van Apadana.

voor een verdedigingsfunctie was het al evenmin erg geschikt. Vandaar dat er al spoedig consensus leek te heersen dat het paleisterras met gebouwen gebouwd was voor de viering van het *Nowruz*.

Vanuit die optiek konden de reliëfs opnieuw worden geïnterpreteerd. Ze werden vanaf dat moment gelezen als een getrouwe vastlegging van de plechtigheden. De koning ontving zittend op zijn troon geschenken van alle volkeren, waarbij je erover kon twisten of hij dat op het plein voor de Apadana deed of in de vlakte voor het terras. Als we op een reliëf de koning zagen wandelen, dan moest hij zich in het kader van de plechtigheden in een bepaalde richting hebben bewogen. Als de troon werd gedragen, dan werd de koning met troon gedragen. Het opvallende detail dat overal waar we zo'n troon zien dragen, die troon inderdaad los is van de grond, droeg hiertoe bij. Als we dienaren met spijzen en dranken een trap van een paleis zagen beklimmen, dan was dat de plek waar een statiebanket werd gehouden. En zomeer. Aan de hand van de reliëfs werd de kalender van de activiteiten afgelezen. In de literatuur van de jaren zestig en zeventig zult u dat ook telkens aantreffen. Persepolis was de ritueel-dynastieke stad die gesticht was voor de viering van het *Nowruz*. Maar eind jaren zeventig werd er van verschillende kanten roet in het eten gegooid.

Een van de argumenten tegen de *Nowruz*-interpretatie was dat er voor de Oudheid geen gegevens over de viering van een dergelijk feest zijn. Als we gegevens hebben, dan wijzen die er eerder op dat de koning in september in Persepolis was, en niet in het voorjaar wanneer op 21 maart *Nowruz* gevierd wordt. Belangrijker was, dat een archeoloog aantoonde dat een letterlijke lezing van de reliëfs ertoe leidde dat we moesten aannemen dat voor de koninklijke dis spijzen en dranken door de ramen naar binnen werden gebracht: op de lijsten van de ramen waren dienaren met voedsel afgebeeld. De *Nowruz*-hypothese was duidelijk aan revisie toe. De grote vraag blijft hier natuurlijk: hoe moeten we die reliëfs dan lezen? Wat is de sleutel achter dit beeldverhaal?

Allereerst moeten we vaststellen dat de geschiedenis van het Perzische rijk als verhaal met gebeurtenissen ons alleen uit de Griekse geschiedschrijving bekend is. De meeste Perzische gegevens, met uitzondering van de Behistun-inscriptie, vermelden geen tijdstippen en plaatsen en geven niet de indruk dat het om historiografische berichten gaat. Als we nu proberen te achterhalen wie de koning op het Schathuis-reliëf is, of hoe de gebeurtenissen op het paleisterras verliepen, dan passen we

een Griekse (en Westeuropese) sleutel op het iconografische materiaal toe. Dan proberen we informatie te passen in een kader waar het eigenlijk niet inhoort. Om de zaak anders te bekijken moeten we proberen buiten de ons aangeleerde visie en concepten te stappen. Dat kan, maar het vereist even een omweg.

Wat wij eigenlijk steeds willen weten is: wat gebeurde er? Maar is dat nu ook wat de reliëfs ons willen meedelen? Laten we eerst eens gaan kijken naar de inscripties van diezelfde koningen. Er is vaak een opmerkelijke parallellie tussen wat de reliëfs laten zien en wat de inscripties vertellen. Zo is in het geval van de Behistun-inscriptie de uitvoerige tekst vergezeld van een reliëf waarop de rebellen, de leugenkoningen zoals de tekst ze noemt, geboeid voor de koning staan, die zijn voet op de liggende voornaamste rebel zet. De Behistun-inscriptie is in zoverre uitzonderlijk binnen het corpus aan teksten omdat er in de tekst precieze gegevens over namen van opstandelingen, plaatsen van confrontaties en tijdstippen van veldslagen worden gegeven. De tekst is in drie talen geredigeerd, in het oud-Perzisch, het Elamitisch en het Akkadisch. In de Akkadische (of Babylonische) versie worden bovendien nog de aantallen verslagen vijanden keurig geboekstaafd. Deze precisie in de gegevens komt alleen voor in de eerste vier kolommen. De vijfde kolom die er later aan is toegevoegd vermeldt dit soort precieze gegevens niet. Daar wordt alleen gezegd dat de koning met steun van Ahuramazda opstandelingen tot betere gedachten heeft gebracht. Het is opmerkelijk dat opstandigheid hier gedefinieerd wordt als "zij vereerden Ahuramazda niet." De Elamieten die hier als opstandelingen worden genoemd hadden hun eigen goden. Betekent dit nu dat iedereen de Iraanse god Ahuramazda moest vereren? Dat er een verplichte cultus van Ahuramazda werd opgelegd? Toch niet: in de regering van Darius blijken in het kernland van het rijk, de Fars, allerlei goden te worden vereerd, waaronder de Elamitische god Humban. Het vereren van Ahuramazda staat kennelijk gelijk aan het trouw zijn aan de koning. Doe je dat, dan kun je verder gewoon je eigen goden in ere houden. Als je in het kernland woont kun je verder ook nog een bijdrage uit de koninklijke voorraadkamers krijgen. De mededeling: Ahuramazda vereren is er kennelijk een van metaforische aard.

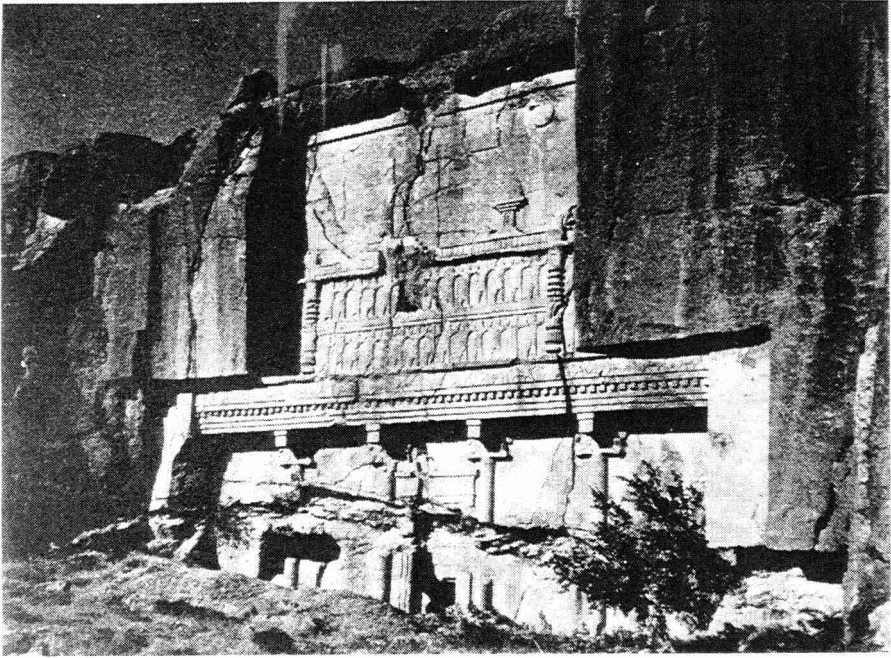
Diezelfde mededeling komt ook voor in een beroemde inscriptie van Xerxes, die de Daiva-inscriptie wordt genoemd. Daarin wordt door Xerxes gezegd dat er *ergens* opstandigheid was, dat *daar* Ahuramazda niet werd vereerd. Daar heeft de koning de Daiva-nesten verwoest en de opstandigheid neergeslagen. Het woord Daiva betekent zoiets als

'slechte god, demon.' Er is veel gespeculeerd waar dit alles kon hebben plaats gevonden. Babylon, waarvan we weten dat er in de beginjaren van Xerxes' regering opstanden zijn geweest, kwam in aanmerking. Ook Athene en Egypte zijn genoemd. Het meest opmerkelijke is echter dat er geen plaatsaanduiding in de inscriptie wordt gegeven. Dat was best mogelijk geweest, zoals blijkt uit de Behistun-tekst, maar het gebeurde gewoon niet. Het lijkt mij methodisch het meest verkieselijk de tekst te nemen zoals hij is en uit te leggen, niet als een gerichte boodschap waarin men iets vergeten is, maar als een categorische tekst: dit gebeurt er als men opstandig is, zo wordt men dan door de koning gestraft.

Zo is het mijns inziens ook gesteld met de lijsten van landen waarmee een paar inscripties van Darius en Xerxes openen. Die lijsten geven een opsomming van de landen waar de koning overheerste. Nu komen in de Daiva-inscriptie van Xerxes ook de Grieken voor. Dat is een reden voor sommige geleerden om de inscriptie te dateren vóór Xerxes' veldtocht tegen de Grieken. Maar je mag je afvragen of een dergelijke sleutel terecht is. Was het de bedoeling historiografische informatie te geven of was de opzet veelmeer aan te geven hoe groot de macht van de koning was? Een tijdelijke verstoring van die orde kon later wel weer recht worden gezet: een opstandig volk kon weer tot de orde worden gebracht. Met andere woorden: teksten en reliëfs moeten niet worden opgevat als boekhoudkundige documenten, maar als verklaringen van de grootheid van het koningsschap. Dat dat zo is kan ook blijken uit het feit dat Egypte, dat vaker onafhankelijk was dan daadwerkelijk bij het rijk behoorde, onveranderlijk een plaats vindt bij de troondragende volkeren op de reliëfs op de koninklijke graven (*afb. 4*).

Zo is het koningschap, zo moet het zijn, dit zijn de volkeren van het rijk en zo brengen ze aan de koning hun gaven: dat is de boodschap van de reliëfs met volkerendelegaties. Het is een boodschap die geen relatie heeft tot tijd en plaats. Het doet er niet toe waar en wanneer dit gebeurt: dit zijn de taken en plichten. Eerder dan een afbeelding van een ritueel is Persepolis een afbeelding van de verhouding tussen de koning en zijn rijk, uiteraard geïdealiseerd, want het hoeft geen betoog dat de dagelijkse werkelijkheid in het rijk niet altijd zo vredig en plezierig was als hier is afgebeeld.

Tot slot van dit onderdeel nog een klein detail. Op tal van paleizen vinden we dienaren die brengen wat ogenschijnlijk het materiaal is van

Afbeelding 4

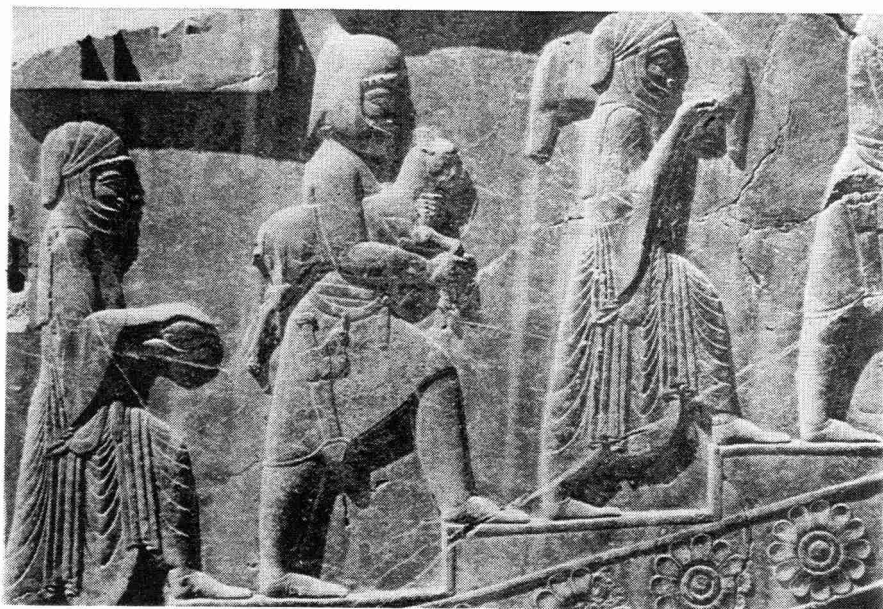
Graf-façade, waarschijnlijk van Artaxerxes III, waarop het troonplatform van de koning gedragen wordt door vertegenwoordigers van de volkeren van het rijk.

een banket. Schalen met spijzen en levende dieren (*afb. 5*). De koninklijke tafel wordt in de Griekse literatuur regelmatig genoemd. De dis is meer dan een prettig etentje: het is in zekere zin het aanschouwelijk maken van de machtsrelaties: iedereen draagt bij en de koning en zijn aanzienlijken eten het op. Als we de reliëfs lezen als getrouw verslag van de voorbereiding van zo'n banket, moeten we aannemen dat de levende dieren ergens op het paleisterras werden geslacht en geroosterd. Nu zijn er bij de opgravingen nergens keukens gevonden. En het lijkt ook slecht voor de kostbaarheden en tapijten om zomaar ergens in de paleizen vuurtjes aan te leggen. Die dieren nu, blijken in de streek rond Persepolis gefokt en gehoed te worden. De vele tabletten van de paleis-administratie geven daar nauwkeurige opgaven van. Wat hier binnengebracht wordt zijn niet de gaven uit het rijk, maar de afdrachten van de provincie Fars, van de koninklijke domeinen. Dat klopt geheel met de kleding van de dienaren, die een lokale outfit dragen, Westiraanse kledij. Ook hier weer geen ceremonie, maar een relaas van taken en plichten. Met andere woorden de reliëfs moeten niet gelezen worden als een momentopname, maar als een bericht over de structuur van het Perzische rijk.

In het laatste deel van mijn bijdrage wil ik u met een andere puzzel bezig houden, waarbij mijns inziens ook sprake is van een verkeerde vertaalslag, namelijk de vraag of de Perzen al dan niet de waarheid spraken.

Spraken de Perzen de waarheid?

Als deze vraag u zo wordt voorgelegd is het antwoord dat u daarop geneigd bent te geven even banaal als het antwoord op de vraag of Nederlanders de waarheid spreken. U zult waarschijnlijk antwoorden: soms wel, soms niet. Of: ze horen dat wel te doen, maar ze doen het niet altijd. Het is niet goed in te zien waarom Perzen minder of vaker de waarheid zouden spreken dan andere landslieden. Voor alle duidelijkheid: het gaat hier ook niet om een van die ingewikkelde puzzeltjes waar je door goed na te denken wie nu liegt en wie de waarheid spreekt tot een oplossing kunt komen. Het gaat hier om iets totaal anders. Volgens Herodotus 3.136 werden de Perzen opgevoed in slechts drie dingen: paardrijden, boogschieten en de waarheid spreken. Een soortgelijke mededeling vinden we ruim vier eeuwen later bij Strabo (15.3.18), die er nog aan toevoegt dat de Perzen ook leerden speerwerpen. U vindt deze passage in alle geschiedboekjes terug. Meestal

Afbeelding 5

De afdracht van lokale producten op de trappen van het paleis van Darius.

wordt er dan bij verteld dat dat een van de oude opvoedingsidealen is: later, toen het rijk in verval raakte, zo ongeveer na Xerxes, hielden ze zich niet meer zo aan de oude idealen. Ook voor die tijd slagen we er weleens in de koningen op een leugen te betrappen. Dat koningen niet altijd de volle waarheid en niets dan de waarheid vertellen, is natuurlijk niet zo gek en het zou waarschijnlijk ook de Perzische koningen niet euvel worden geduid, als ze maar niet met zo'n verheven ideaal zouden zijn opgevoed.

U merkt dat ik het inmiddels over een ideaal heb. Voor ons is het spreken van de waarheid een doel waarnaar wij dienen te streven, niet iets waar we in geoefend worden. Toch heeft Herodotus het niet over een ideaal. Hij heeft het over de opvoedingspraktijk. Dat er met dat simpele zinnetje bij Herodotus iets geks aan de hand is werd mij pas voor het eerst duidelijk toen ikzelf twee kleuters aan het opvoeden was. Je kon ze leren fietsen, schaatsen en zwemmen - dat zijn zo ongeveer de parallelle vaardigheden van het Perzische paardrijden en boogschieten; dat kon je voordoen en laten oefenen. Maar de waarheid spreken is iets wat je niet kunt voordoen en wat je niet kunt laten oefenen. Geleidelijk aan begon ik me af te vragen of die Perzen toch niet iets anders aan hun kinderen leerden.

Voor de term 'de waarheid spreken' gebruikt Herodotus de term *alētheuein*. Dat is gewoon Grieks en voor Herodotus betekende de term ook precies hetzelfde als wat u en ik onder de waarheid spreken verstaan. Daar hoeven we niet aan te twijfelen. Het woord *alētheuein* is afgeleid van *alētheia*. Als we dat woord nu in het oud-Perzisch terug zoeken dan komen we op het woord *arta* uit. *Arta* komt in de oud-Perzische koningsinscripties niet zoveel voor, eigenlijk maar twee keer en dan nog in een absoluut onduidelijke context. Het komt wel regelmatig voor als onderdeel van eigennamen, zoals bijvoorbeeld de koningsnaam Artaxerxes. We kennen het woord veel beter uit de oudste religieuze Iraanse geschriften, uit de *Gāthā's*, de verzen van Zarathustra zelf.

In die verzen is het een van de centrale begrippen: *aša*. Het betekent daarin veel meer dan de waarheid. *Aša* is een van de *Amesa Spenta's*, een van de schepselen van Ahuramazda. *Aša* is een soort goddelijke kracht, een heilige waarheid, een kosmisch beginsel: het echte, het ware. Het betekent veel meer dan ons simpele 'waarheid' als tegenstelling tot liegen.

Ik maak nu eerst even een zijstapje. Behalve de berichten van Herodotus en Strabo hebben we nog een verhaal over de Perzische opvoeding. Het is te vinden in een merkwaardig boek van de Athener Xenophon, dat getiteld is: 'De opvoeding van Cyrus'. Hoofdpersoon is Cyrus de Grote, de stichter van het Perzische rijk. In die *Cyropaedie* vervult Cyrus de rol van de ideale monarch. Hij doet voortdurend alles goed en weet zich daardoor een groot rijk te verwerven. Een belangrijk gedeelte van het eerste boek is gewijd aan het opvoedingssysteem van de Perzen (1.2.2-1.2.16). Over die passages zijn de meningen van de geleerden nogal verdeeld. De meesten vinden dat de gehele beschrijving niet kan slaan op de Perzische opvoeding. Het lijkt allemaal erg Grieks en, door de accenten die er gelegd worden op lichaamsoefening en discipline, eigenlijk ook Spartaans. Dat komt mede doordat de Cyrus van de *Cyropaedie* een serie Griekse trekken heeft en, als hij sprekend wordt opgevoerd, zich uit in een soort socratische dialogen. De effecten van Xenophons eigen jeugd, waarin hij een leerling van Socrates was, zijn duidelijk zichtbaar. De voornaamste reden dat aan Xenophons beschrijving weinig geloof wordt gehecht is echter dat hij niet vermeldt dat de Perzen opgevoed worden in het spreken van de waarheid. Hij noemt als een van de hoofdpunten van de opvoeding een training in rechtvaardigheid en in rechtspraak. Het Griekse woord dat hij daarvoor gebruikt is *dikaiosunē*. Tussen *dikaiosunē*, rechtspraak en *alētheia*, de waarheid, ligt voor ons gevoel nogal wat verschil. Toch is dat alleen maar in schijn het geval. Zowel *alētheia* als *dikaiosunē* blijken een vertaling te zijn van het Iraanse woord *aša*. Het zijn kennelijk twee aspecten van een meeromvattend begrip dat moeilijk door de vertaling van een woord kan worden uitgedrukt. In berichten over *Aša*, een van de creaturen van Ahuramazda, wordt de naam van *Aša* zowel vertaald door *dikaiosunē* als door *alētheia*. We kunnen dus voorlopig vaststellen dat de activiteit waarover Herodotus, Strabo en Xenophon het hebben, waarschijnlijk dezelfde is geweest, maar vertaald met verschillende termen. Voor de volledigheid moet ik er ook even bij vertellen dat ook Xenophon keurig bericht dat boogschieten en speerwerpen tot het Perzische opvoedingsprogramma behoorden.

De vraag wat de Perzen nu precies deden als ze hun kinderen leerden de waarheid te spreken is daarmee nog niet beantwoord. Uit Iraanse bronnen valt dat antwoord niet te halen. In een van de inscripties, een grafinscriptie van Darius te Naqsh-e Rostam, noemt de koning keurig dat hij een goed paardrijder is en dat hij zowel te voet als te paard vaardig is in het boogschieten en speerwerpen, maar over het spreken

van de waarheid zegt hij in het geheel niets. We moeten de oplossing dan ook wat verder oostelijk zoeken, in het Indische cultuurgebied. Zoals ik u in het begin van mijn verhaal heb uitgelegd zijn de Iraanse talen en de Indische talen nauw aan elkaar verwant. Het oud-Perzisch en het Vedisch, de taal van de oudste Indische geschriften, liggen ongeveer even dicht bij elkaar als het Nederlands en het Duits. We vinden in het Indisch het begrip *rta* terug en dat begrip is zeer prominent. Het is een belangrijk thema in de oudste Indische geschriften. Evenals in het Iraans betekent *rta* ook in de Veda's niet zomaar de waarheid, maar ook hier heeft het begrip duidelijk kosmische implicaties. Het is de waarheid van een hoger orde, het wezenlijke.

Via de Indische traditie komen we overigens nog verder. De Indische traditie kent ook een term die betekent 'de waarheid spreken' *rta kr*. Wat daarmee wordt aangeduid is echter iets geheel anders dan 'niet liegen'. De waarheid spreken in de Indische traditie is de aanduiding voor het spreken in rituele formuleringen, in vaste versvormen, het dichten met gebruik making van *mantra's*, de verzen die in een orale traditie werden aangeleerd en door dichters werden gebruikt bij hun mondelinge dichterlijke composities. De waarheid spreken, zo kun je zeggen, is de orale traditie zelf. De kennis die bewaard moet blijven en bewaard bleef doordat hij in vaste formuleringen wordt overgeleverd. Die vaste formuleringen zijn overigens niet star en onveranderlijk: er worden steeds nieuwe gevormd en bijgemaakt, naast het oude en traditionele dat wordt overgedragen. Alleen op deze manier wordt kennis bewaard in een samenleving die slechts mondelinge communicatievormen tot haar beschikking heeft.

In die oudste Indische samenleving is een groep specialisten aanwezig die zich geoefend heeft in het leren van de *mantra's* en in het doorgeven van kennis en wijsheid, in het spreken van de waarheid. Vaak gebeurde dat ook in wedstrijdvorm: dichters beijverden zich wie het beste de waarheid sprak. De winnaar van die wedstrijden, *verbal contests*, of woordkampen genoemd, werd beloond door de vorst die de wedstrijd had georganiseerd. Hoe zo'n woordkamp in zijn werk gaat is prachtig beschreven door Huizinga in het zesde hoofdstuk van zijn *Homo Ludens* (*Verzamelde Werken* V, pp. 135ff.). Huizinga betoogt daar o.a. dat het bij deze woordkampen niet zozeer gaat om kennisoverdracht, maar om door de kracht van het woord de waarheid voelbaar aanwezig te maken. Dat waarheidspreken is dus voor dichter en publiek niet alleen een kenniservaring, het is evenzeer een religieus-

filosofisch moment. Publiek en dichter komen in aanraking met het wezenlijke van heden en verleden van goden en mensen.

Kan nu wat Herodotus en Strabo aanduiden met 'de waarheid spreken' en Xenophon met het spreken van rechtvaardigheid ook zo worden opgevat? Allereerst is opvallend dat in Xenophon's bericht die rechtspraak competitief beoefend wordt. Er worden wedstrijden in gehouden. Dat pleit in ieder geval niet *tegen* een interpretatie analoog aan het Oud-Indische 'waarheid spreken'. Maar er is meer. In Strabo's bericht volgt onmiddellijk op het woord *alēthizesthai* de mededeling dat Perzische jongelieden onderricht werden door de meest wijze van de Perzen in de *erga theōn te kai andrōn tōn aristōn*, in de roemrijke daden van goden en mensen; in godsdienst en geschiedenis, zouden wij zeggen. In het Grieks doet die term sterk denken aan de formulering *klea theōn te kai andrōn*, een term waarmee de epische mondelinge traditie wel wordt aangeduid. Strabo legt uit dat bij dit onderwijs het mythische ertoe dient de kennisoverdracht te veraangenamen. Dat wil zeggen: het geheel dient tot vermaak, maar zeker ook tot lering. Aan de jongelieden wordt dit overgebracht zowel met gezang als zonder muzikale begeleiding. Vooral dat laatste is belangrijk: dit is een typisch kenmerk van orale tradities, waarin maat, ritme, versvorm of muzikale begeleiding als 'format' van de over te dragen kennis dienst doen. De vaste vorm dient ertoe de kennis in onveranderlijke vorm vast te houden. Een paar zinnen verder meldt Strabo dat de jongens de lessen luidkeels moeten herhalen, om daarmee hun stem te oefenen. Er zijn in de Griekse literatuur nog verdere aanwijzingen van wat de inhoud was van het leren van die orale traditie. Zo wordt door de rond het begin van onze jaartelling levende Nicolaus van Damascus verteld dat Cyrus de Oudere onderwezen werd in *alētheia* en *dikaioṣunē*: de twee termen die we eerder als vertaling van het Iraanse *arta* hebben gezien. Nog interessanter is dat Nicolaus erbij vertelt wie dat onderwijs voor hun rekening namen: namelijk de Magiërs. Doorgaans wordt in de literatuur gemeld dat die Magiërs een soort priesters waren. Die interpretatie wrikt nogal met de beschikbare gegevens. Als we nu invullen dat die Magiërs de kenners, bewaarders en overdragers van de orale traditie waren valt er het een en ander op zijn plaats. In de Griekse berichten vinden we regelmatig Magiërs optreden als droomuitleggers, als adviseurs bij het verdelen van de oorlogsbuit, maar ook als onderwijzers en als religieuze experts. Alleen een interpretatie van hun functie als hoeders van de mondelinge traditie maakt het mogelijk al die aspecten te plaatsen. Zij waren op de hoogte van de juiste formuleringen op alle

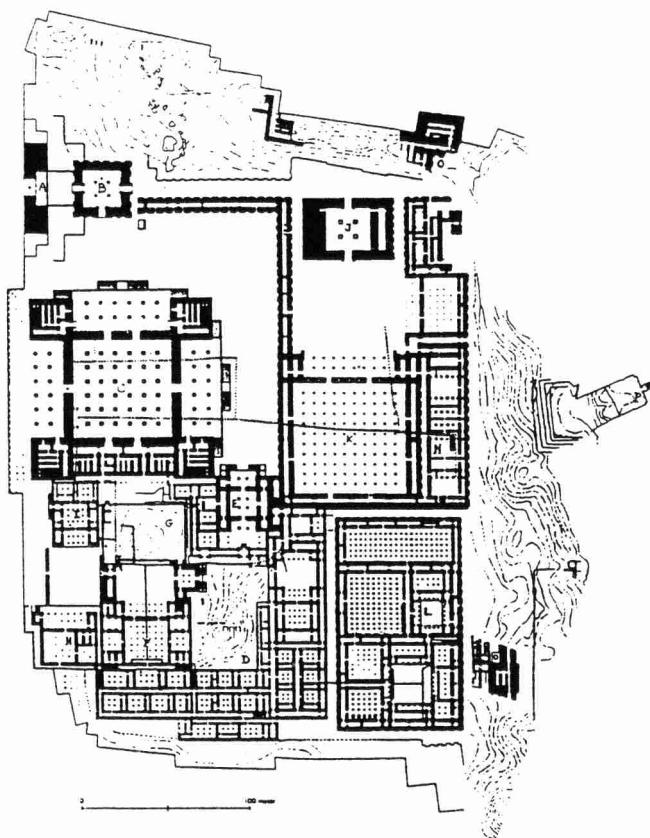
gebieden waar kennis nodig was. Ze kenden de toepasselijke spreuken op godsdienstig en profaan terrein. Voor ons zijn dat gescheiden terreinen: aparte afdelingen van wetenschap die weinig met elkaar te maken hebben. In de Perzische cultuur was dat een eenheid: het weten van de waarheid over de wereld om ons heen. Het spreken van de waarheid, zoals dat, overigens zonder het echt te begrijpen, door de Grieken over de Perzen wordt gerapporteerd, geeft dus niet alleen de inhoud van de traditie aan; het geeft onlosmakelijk daarmee verbonden ook de vorm van de kennisoverdracht aan. De Perzen spraken inderdaad de waarheid, zij het dat ze iets anders deden dan wij op het eerste gezicht zijn geneigd te denken.

Daarmee kunnen we komen tot een bijstelling van de gangbare visie op die Perzische cultuur. In een van de meest recente monografieën over het Perzische rijk meldt de Engelsman J.M. Cook: *Clearly, they were not a people that we should call intellectual. They do not themselves seem to have had an inclination towards literature, medicine, or philosophical and scientific speculation* (*The Persian Empire*, London 1983, p. 230). Ik hoop in dit laatste gedeelte van mijn lezing te hebben aangegeven dat de Perzen wel degelijk zo'n traditie hadden. Dat die traditie een vorm had waardoor de inhoud voor ons onherroepelijk verloren is gegaan, mag ons niet verleiden de cultuur van de Perzen in dit opzicht neerbuigend te bekijken.

Woordenlijst

Avesta	Heilige schrift van de volgelingen van de profeet Zarathustra.
Niniveh	Hoofdstad van het Assyrische rijk.
Harran	Stad in het Assyrische rijk.
Herodotus	Grieks geschiedschrijver, schreef <i>Historeiën</i> ca. 430 v.Chr.
Ishtumegu	Laatste koning van de Meden, in het Grieks Astyages genaamd.
Ionië	Gebied van Grieks-sprekende steden aan de westkust van Klein-Azië, het huidige Turkije.
Croesus	Koning van Lydië, in het huidige West-Turkije.
Marduk	Voornaamste god van de stad Babylon.
Pasargadae	Oudste residentie van het Perzische rijk in de vlakte van Murghab.
Apis-stier	Door de Egyptenaren vereerde heilige stier die na zijn dood wordt gemummificeerd.
Behistun	Rotswand in noordwest-Iran waarop grote drie-talige inscriptie met bijpassend relief is aangebracht door koning Darius.
Persepolis	Residentie van de Perzische vorsten in de vlakte van Marv Dasht. Bouw begonnen voor 509 v.Chr.
Datis, Artaphernes	Generaals van Darius die nederlaag leden tegen Atheners bij Marathon in 490 v.Chr.
Marathon	Plaats in Attica, 42 km. van Athene.
Mardonius	Perzische generaal die in 480 bevel overnam van Xerxes.
Salamis	Eiland bij de westkust van Attica, waar in september 480 zeeslag werd uitgevochten tussen de Griekse en de Perzische vloot.
Aeschylus	Grieks tragedie-dichter wiens <i>Perzen</i> in 473 voor het eerst werden opgevoerd.
Apadana	Ceremoniële zuilenhal op het paleisterras van Persepolis.
Nowruz	Iraanse Nieuwjaarsviering (21 maart).
Elamitisch	Taal van het rijk Elam (hoofdstad Susa), in de eerste periode van het Perzische rijk in gebruik voor administratieve doeleinden.
Akkadisch	Babylonisch.
Ahuramazda	Iraanse hoofdgod.

Daiva-inscriptie	Inscriptie van Xerxes, waarin hij meldt heiligdommen van verkeerde goden (<i>daiva's</i>) te hebben vernietigd.
<i>aletheia</i>	Gr.: waarheid.
Strabo	Grieks schrijver van een <i>Geografie</i> uit de tijd van keizer Augustus.
Gatha's	Oudste gedeelten van Avesta, waarschijnlijk van Zarathustra zelf.
Zarathustra	Profeet; grondlegger van godsdienst die meestal als zoroastrisme wordt aangeduid. Leefde voor begin eerste millennium v.Chr.
Xenophon	Grieks schrijver (ca.425-350), schreef o.a. <i>Cyropaedie</i> en <i>Anabasis</i> .
dikaiosune	Gr.: rechtvaardigheid, gerechtigheid.
Naqsh-i Rostam	Rotswand met graven van Darius en drie van zijn opvolgers. Op het graf van Darius zijn twee inscripties aangebracht.
mantra	Dichterlijke (religieuze) formule in het oud-Indisch.
Nicolaus v. Damascus	Hofgeschiedschrijver van Herodes de Grote, leefde rond begin van onze jaartelling.
Magi, Magiërs	Westiraanse groepering (clan?) van priester/dichters(?)

LEGENDA:

- A- toegangstrap
- B- Poort van alle Landen
- C- Apadana
- D- Paleis D
- E- Tripylon
- F- Paleis van Xerxes
- G- Paleis G
- H- Paleis H
- I- Paleis van Darius
- J- Onvoltooid poortgebouw
- K- Troonzaal (100-zuilenzaal)
- L- Schathuis
- M- Voorraadkamers
- N- Stallen en garnizoenskwartieren
- O- Verdedigingsmuren
- P- Graf van Artaxerxes II

Enige literatuur

Trümpelmann, L. 1988. *Persepolis. Ein Weltwunder der Antike*. Philip von Zabern, [ISBN 3-8053-1016-1].

Trümpelmann, L. *Zwischen Persepolis und Firuzabad. Gräber, Palaste und Felreliefs im alten Persien*. [ISBN 3-8053-1414-0].

Olmstead, A.T. (oorspr. 1948 wordt nog steeds herdrukt). *History of the Persian Empire*. Chigaco Univers. Press.

Cook, J.M. 1983. *The Persian Empire*. London [Dent, ISBN 0-460-04448-6]

Dandamaev, M.A. en V.G. Lukonin, 1989. *The culture and social institutions of ancient Iran*. Cambridge Univ. Press [ISBN 0-521-32107-7].

Briant, P. 1987. *De la Grèce a L'Orient: Alexandre le Grand*. Paris Gallimard [ISBN 2-07-053041-8]. Is ook in het Nederlands vertaald en uitgegeven door Unieboek.

Briant, P. 1993. *Darius Ier*. Paris Gallimard (over een Nederlandse vertaling is nog niets bekend).

Sancisi-Weerdenburg, H. (ed.) 1989. *Persepolis en Pasargardai in wisselend perspectief*. (=Phoenix 35/1), Leiden [ISBN 90-367-01136-8].

Sancisi-Weerdenburg, H. (ed.) 1988². *Geschiedenis van het Perzische Rijk*. Bussum [ISBN 90-228-3358-5].

Curtis, J. 1989. *Ancient Persia*. British Museum, London [ISBN 0-7141-2046-4].